

Tundeline eluvõlg

**Mäletades August Eelmäed
(28. X 1931 – 7. XII 2020)**

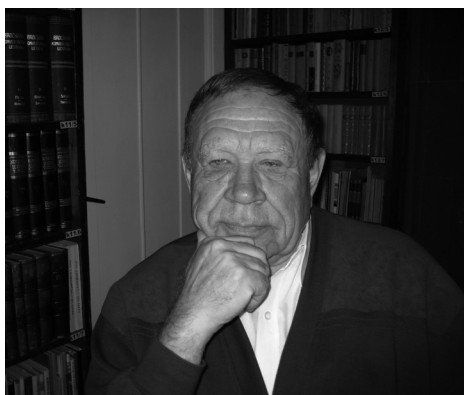

Foto: Eha Rand

August Eelmäel on ilmunud kolm raamatut ja kõigi nendega on mul mingi isiklik seos.

Esimene raamat kannab pealkirja „Lüürilist ja proosalist“, sisaldab 27 kirjatööd ja on ilmunud 1981. aastal, kriitiku 50 aasta juubeliks, nagu tol ajal oli kombeks. Mina töötasin algaja asjamehena kolmandat aastat direktor August Eelmäe käe all Friedebert Tuglase Majamuuseumis ja sain raamatu kingiks koos pühendusega: „Noorkolleeg Toomasele poole vanemalt autorilt. 8. okt. '81. a.“ Kui Augusti 75. sünnipäeval sealsamas majas tema auks kõne pidasin, siis andis see pühendus võimaluse rääkida, kuidas meie tollane kahekordne vanusevahe ajas kogu aeg vähe- neb ja kaugemas tulevikus peaaegu täiesti kaob. Hiljem jalutasime Kaarli puistestel Vabaduse väljaku poole ja August ütles:

„Imelik, et ma üldse oma vanust ei taju. Olen enda arust terve elu ühesugune olnud.“ Tõepoolest, see oligi Augusti tabamatu tunnusjoon: muutumatus. Vanus oli tema puhul üsnagi tähtsusetu karakteristik. Kui mõtlen üha tormisemale, õigemini libedalt libisevale maailmale, siis mõtlen ma ikka lootusega, et kusgil on üks raskuse, mis peab selles libisemises midagi põhilist iseenesestmõistetavalt paigal. Sest paigal püsimine on sellises maailmas tingimatu vaimse jõu avaldus. Ja siis mõtlen ka Augusti ja tema muutumatuse peale. Näen, kuidas ta seisab Tuglase aias roosi- peenarde vahel ja pahvib suitsu. Kusjuures tahaksin kirjutada sõna *iseenesestmõistetavalt* nii suurelt, et see ei mahuks ühtegi trükiveergu.

Teine raamat „Kõned & kirjatööd“ on ilmunud Augusti tähtpäevaks 2006. aastal. Selle panid artiklitest ja kõnesalvestustest poolsalaja kokku kolleegid Ülle Kurs ja Eha Rand ning ka mul oli võimalus Augusti endise töölaua taga istudes tema Adsonile pühendatud esinemist litereerida. Pensioneerunud autor ise ei näidanud üles mingit initsiatiivi, puhises pisut tõrksalt, et mis te seal jändate, aga lõpuks kirjutas keset suve, oma Hara külas asunud Välja talus suvitades raamatule siiski sisemist liigutust vaos hoidva eessõna. Raamat võtab kokku kõik selle, mida August Eelmäe on öelnud Adsoni ja Underi ja Tuglase ja nende maja kohta, mille hoolitsev ja kirjeldamatult taktitundeline peremees ta pärast Tuglase surma kolmekümne aasta jooksul oli.

Kolmas raamat on 2012. aasta lõpu- poolel ilmunud „Eluvõla kandmise raske kohus“. August palus abi selle raamatu trükki toimetamisel. Teda vaevas hiiliv tervisemure, ta oli oma kirjutamised lõpetanud ja küllap mõtles kokkuvõtte tege-

mise peale. Istusime Suur-Karja tänava Patricku pubis ja arutasime asja. Augusti artiklivalik oli napp ja enesekriitiline, saime seda ühisel nõul pisut täiendada, siis tuli piir ette – 16 artiklit, ei vähem ega rohkem. Kahetses ainult, et Elo Tuglasest ei ole võtta ühtegi raamatuväärset käsitlust. Minu mure, et autor on olnud palju viljakam kirjutaja, kui käsikirjast paistab, tõrjuti kindlalt tagasi: pigem vähem, aga paremini. Önnis on inimene, kes oma kirjatöid kaaludes jõuab eneses nii selgitud seisukohale!

Olin mõnda neist varem Loomingus toimetanud, öieti – ega seal suurt midagi toimetada olnudki. August hakkas kirjutama alles siis, kui peas oli sünenenud terviknägemus, ja siis kirjutas ta juba palanguga, ühe hingamisega, ikka ainult käsitsi, suure ja hoogsa käekirjaga valgetele A4 lehtedele, kus parandusi peaaegu polnudki. Grafoloog märganuks, et kirja-read kipuvad allapoole kaarduma, selles on nähtud depressiivset meelelaadi, aga Augusti puhul võis see tähendada pigem kaasakannatamist oma käsitlusobjektide hingehädadega. Olgu siis kõneks ajas kauge Jaan Oks või lähedane sõber Einar Maasik. Augusti flegmaatilise natuuri ja väljapeetud maneeride taga oli vägagi tundeline inimene. See külg avanes öieti siis, kui ta istus silmitsi valge paberilehega. Samuti erakirjades: mõned Augusti kirjanduslikult viimistletud läkitused kuuluvad soojemate hulka, mida elus olen saanud. Küllap seegi on põhjus, miks Augustist ei kujunenud kirjandusteadlast selle sõna halvemas mõttes. Üliakadeemilist teadust (või vastava hoiaku simulatsiooni) toidab ju tihti peale iselaadne analüüsiv ükskõiksus, joondumine konstruktsioonide järgi, ja seetõttu pole võimatu, et Augusti inimlik ja tundeline raamat muutub ajas üha haruldasemaks, üha imelisemaks üllitiseks.

Kriitikuna on August Eelmäe eelistanud realistlikumasse suunda kalduvaid

kirjanikke, ta ei ole murrangute ega avanardi sõnastaja. Teda on huvitanud rohkem alustöed ja püsiväärtused. Kui seetõttu ähvardaski liiga tavaliseks jäämine, siis 1981. aastal, kui Loomingus ilmus tema essee „Kutsumus”, mis kõneles perifeeria-mehe ja metskirjaniku Kusta Toome traagilisest saatusest, muutus kõik. See kirjatöö avas kultuuriloo vähe käsitletud mõõtme, inimlapse psüühika sügavuses tuksleva loometungi, mis oma süütus pühendumuses vastandus teravalt maistele arvestustele ja ideoloogiliselt klanitud ümbrusele. Ja nõnda vastandus sellele omas ajas ka Augusti essee. Mäletan, et kuluaarides tekitas „Kutsumus” tõsist elevust, mis on võrreldav üksnes Jaan Unduski viis aastat hiljem ilmunud esseenovelli „Sina, Tuglas” vaatepiire avardava mõjuga. „Kutsumus” on igati õigustatult Augusti ainus töö, mis on ilmunud kõigis tema kolmes raamatus. Ühes kirjas on ta maininud isegi oma kujutluste raamatut pealkirjaga „Kusta Toom ja teised”.

„Kutsumusega” oli August üles leidnud oma õige kirjandusloolase soone, sealt algab päris-August.

Tema kaunimate laulude raamatusse on võetud ainult üks pala – Aino Kallast, kellesse uurija näis olevat salamisi armunud –, mis on kirjutatud enne Kusta Toome esseed.

Muidugi oli Augustile Tuglas kõige tähtsam. Tuglas on olnud tema igapäevane hool, millest annavad tunnistust klassiku „Kogutud teoste” köited, mitmesugused publikatsioonid, kommentaarid, mälestuskirjutised ja koostamised. Ja tundub, et paljuskirjuse kaudu on ta liikunud oma kaunimate lugude teiste tegelaste juurde: Barbarus, Oks, Metsanurk, Kallas... Tuglas viis Augusti ka Betti Alveri palge ette – aru pärima, miks Alver on jätnud eesti suurmeestele pühendatud luuletusest „Tuulelapsed” (mis Augusti silmis oli üks eesti luule pühamaid tekste) välja viite

Tuglasele, kui Suits ja teised seal ometigi on. Tuglas ja Alver olid mõlemad Augusti iidolid. Mu mälus on – ilmselt küll liialdatud – mulje, et Alverist kõneles ta ainult püsti seistes. Vaevumärgatav ebakõla nende loojate suhetes oli Augustile lausa isiklik tragöödia. Alveri-lugu, nagu mõni teinegi, on loetav nii memuaarina, kirjan-dusloolise esseena kui ka novellina – see on omamoodi sünkretistlik pala, mis võinuks saada isegi Tuglase novelliauhinna.

Kolmanda artiklikogu pealkiri „Eluvõla kandmise raske kohus” annab kätte raamatu põhiheli: eetiline paatos ja selle paradokside dramatism. Kujund on võetud Johannes Vares-Barbaruse käsitlusest. August oli välja selgitanud, et Barbarus oli oma ametipositsioonil see, kes päästis pererahvata jäänud Adsoni-Underi maja ja aitas Tuglased sinna elama. Ja et ta sellega päästis tegelikult midagi palju enamat. Mäletan meie vestlustest, et Augustil oli väljapääsu otsiv võlatunne Barbaruse ees, mehe ees, kelle enda võlg Eesti ajaloos on talumatult suur. Niisuguse nähtuse edukas sõnastamine nõudis tõelist kaasakannatavat meisterlikkust. Kultuurkapitali artiklipreemia žürii igitahes tundis selle kvaliteedi silmapilkselt ära.

Augustit tõepoolest ajendaski iselaadne võlatunne. Ja võla tasumine kui missioon. „Hulk aastaid on mind koormanud täitmata lubadus...”, „peaksin end siiski kokku võtma – see oleks auvõlg...” – need on väga temalikud sõnad. Ta oli kaasvaimudelt midagi olulist saanud, ka isiklikust kokkupuutest sündinud elamuste tiivul, nagu Tuglase elulõpul tema abimehena toimides, ja ausa inimesena tahtis ta neile midagi tagasi anda. Sedasama tunnen minagi, kes ma olen juhutatud Tuglase kaudu meie vaimuloo viljadeni Augusti diskreetsel ja usaldaval toel, mida ta oma noorele kolleegile pakkus. Tahaksin minagi talle midagi tagasi anda, ainult ei tea, kuidas. Augusti

esseed on silmapaistvad tagasiandmised selles katkematus andmiste ja tagasiandmiste reas, mida üks kultuur, kui ta on elav, endast kujutab.

Kuid ma tahan rääkida veel Augusti tundelisusest. Väliselt oli ta ju kinnisepoolne mees. Raamatust saame teada, et ta oli oma perekonna viimane laps ja tagantpoolt teine oli vend Lembit, keda mäletame jõulise näitlejana. Tema Põrgupõhja Jürka roll Jaan Toominga legendaarses lavastuses jääb arvatavasti aegade tippsaavutuseks. Aga kas võiksime vend Augustit ette kujutada samamoodi maailmalaval möllamas ja kõike tähenduslikult hukka saatmas? Ei mingil juhul! Ometi olen veendunud, et kaks venda polnud oma eneseteostuses sugugi nii vastandlikud, nagu esmapilgul tundub. Lihtsalt Augusti draamatika-anne oli pöördunud sissepoole. Kuidas muidu oleksid saanud sündida tema parimad kirjatööd oma haaravas belletriseerituses. Ütleksin isegi nii: kuigi August oli väliselt igati Tuglase-mees, meenutas ta oma sismuses pigem mõnd Tammsaare tegelast.

Raamatus „Eluvõla kandmise raske kohus” räägib ta oma lapsepõlve suurest vapustusest – Tammsaare surmast, mis seostub veel vanaema surmaga samal päeval. Ja Tammsaare pala „Tähtis päev”, selles palas hõõguv inimese sõnastamatu draama, isegi teatav ülepääsmatu võlatunne, et ikka jääb tegemata midagi tähtsat, näis olevat üks Augusti enesekohaseid elukujundeid. Ja ema varajane surm, motiiv, mille ta on asetanud oma raamatu lõppu, ja mis tegi kaheksa-aastase Augusti „vahest liiga mõtlikuks”, on jäänud teda saatma kogu eluks, viisil, mida kõrvalseisjal võib-olla polegi võimalik lõpuni taibata.

Kui jätta Tuglas ja rääkida edasi Tammsaare vaimus, siis meenutaksin kahte armast eestluse alusmõistet: matsi uhkus ja vurle või konkreetsemalt tõusiku müüdvus.

Augusti raamatus on lapsepõlve-mälestus: ta on seal kaugel Holdres, Eesti servas, esimeses klassis ja läheb läbi lume koju, käia on terve kilomeeter. Teised lapsed hüppavad mööduvatele regedele, tema mitte. Regi sõidab mööda, tema astub kõrvale, ei palu ennast peale võtta. Ja kui kodus sellest räägib, ütleb ema sisendavalt ja meeldejäädvalt: tubli poiss, pea seda alati mees, et kui vähegi suudad, ära paluma küll hakka. Ja kirjutaja annab mõista, et siit on ta saanud ühe oma elujuhise. See iseendaks jäämise ja omal jõul läbitulemise eetos ongi see, mida tammsaarelikus keeles võiksime nimetada matsi uhkuseks. Ja mida August, kes näiteks ikka tõrkus küsimast toetusi ja stipendiume ja isegi nn inimväärsel palka, võiks meile kehastada.

Muidugi, Tuglas ütleks, et tegelikult on ka tõusikut ja tema müüdavust vaja, sest ilma selleta ei oleks raha liikumist ja ühiskonna üldist laiahaardelist arenemist.

Kui August oma raamatu plaaniga lagedale tuli, istusime, nagu öeldud, Patricku pubis, kus briti poissmehed ennast õhtuti välja elavad – meie istusime päeval –, ja mina jäin veidi murelikuks. Vihjasin ette-

vaatlikult, et kas kavandatav pealkiri pole liiga abstraktne, see ei anna sisust selgemat pilti, meenutab võlaõigusseaduse käsiraamatut jne. Kui August selle mõttega kaasa ei tulnud, siis pakkusin välja, et paneme vähemalt atraktiivse alapealkirja, *à la* saatuselugusid klassikutest metsmeesteni, see avab sisu ja mis peatahtis – aitab raamatut paremini müüa! Aga Augusti kogu olekust oli selge: tema matsiuhkus ei võimalda mingitele müüdavusplaanidele vastu tulla. Ta ei kavatsegi hakata muutma oma raamatu pealkirja, milles väljendub tema elukreedo. Tajusin, et teine ei saa üldse nii-sugustest ärilistest mõttekäikudest ja tõusiklikust näivuse loomise strateegiast aru. Ja et ta on kohmetunud ega leia delikaatseks vastamiseks sõnu. Muidugi teadsin, et August on mees, kes ei suuda välja öelda või kellel on koguni ebamugav ja piinlik meenutada iseenesestmõistetavaid asju, tema eeldab, et need asuvad ometi inimese lihas ja luus. Seepärast luba, et vastan nüüd, tagantjärele, sinu eest: pühendumus ei ole müüdav. Aitäh, August.

TOOMAS HAUG